

2. Kouskoura, A., Kalliontzi, E., Skalkos, D., & Bakouros, I. (2024). Assessing the Key Factors Measuring Regional Competitiveness. *Sustainability*, 16(6), 2574. <https://doi.org/10.3390/su16062574>

3. Judrupa, I. . (2021). Regional Competitiveness as an Aspect Promoting Sustainability of Latvia. *European Journal of Sustainable Development*, 10(1), 650. <https://doi.org/10.14207/ejsd.2021.v10n1p650>

TIJORAT BANKLARIDA ANDERRAYTING JARAYONLARINI TAKOMILLASHTIRISHNI INNOVATSION USULLARI

Bobojonov Xursand Qadamovich
“IPOTEKA-BANK” OTP GROUP
katta anderrayter-menejer

O'zbekiston Respublikasida bank sektorini isloh qilishning asosiy yo'nalishi sifatida tavakkalchiliklarni boshqarish sifatini yaxshilash, kreditlash hajmlarining mo'tadil o'sishiga amal qilish, muvozanatlashgan makroiqtisodiy siyosat yuritish, moliyaviy tavakkalchiliklarni baholash uchun texnologik echimlarni tatbiq etish orqali bank tizimining moliyaviy barqarorligini ta'minlash belgilanganligi, banklarda risklarni boshqarishning xalqaro tajribalarini o'rganish, xususan, banklarda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan risklarga bardoshlilik darajalarini hisobga olgan holda asosiy risk ko'rsatkichlari limitlarini ishlab chiqish va anderrayting jarayonini samarali tashkil etish lozim bo'ladi. Bizga ma'lumki, kredit nafaqat qaytib berish sharti bilan, balki tegishli foiz stavkalari hisobga olingan holda beriladi, bu esa qarzдорlar zimmasiga yuqori mas'uliyatni yuklab, kreditlarni qaytarish muddatlariga rioya qila olishlari haqida jiddiy o'ylaganliklaridan so'ng beriladi. Chunki kredit va moliya operatsiyalari bank faoliyatining asosiy qismini qamrab oladigan hal qiluvchi bo'g'inidir. Iqtisodiy islohotlarning rivojlanishi O'zbekistonda xususiy tijorat banklarini vujudga keltirdi. O'zbekiston Respublikasi iqtisodiyoti va bank tizimi rivojlanishining hozirgi, zamonaviy bosqichida anderrayting jarayonlarining takomillashmaganligi uni takomillashtirish yuzasidan xulosa va takliflar ishlab chiqishning zarurligini anglatadi.

Bank tahlilchilari orasida keng tarqalgan aksioma mavjud - risk qanchalik yuqori bo'lsa, daromad shunchalik yuqori bo'ladi. Shuning uchun bank sektori ishtirokchilari barqaror strategik rivojlanishga e'tibor qaratmoqdalar, chunki xo'jalik yurituvchi subyektlarini kreditlashning "yuqori" risklari bilan bog'liq yo'qotishlar aksariyat O'zbekiston banklari uchun xavfli bo'lishi mumkin.

Risklarni boshqarish nafaqat tranzaksiya darajasida (masalan, bozor operatsiyalari, kreditni tasdiqlash), balki portfel darajasida ham (kredit va depozit siyosatini ishlab chiqish, optimal kredit portfelini tanlash, mumkin bo'lgan yo'qotishlarni aniqlash, sug'urtalash) juda muhimdir.

Xo'jalik yurituvchi subyektlarning o'zaro hamkorligidagina xo'jalik

yurituvchi sub'yektlarning o'zaro hamkorligidagina xo'jalik yurituvchi sub'yektlarning o'zaro hamkorligi orqali, shu jumladan, risklarni minimallashtirishni samarali amalga oshirish mumkin. Zamonaviy dunyoda banklar ko'pincha anderraytingdan foydalanadilar, bu autsorsingning o'ziga xos ko'rinishi deb hisoblanishi mumkin, vakolatlarning bir qismini mustaqil bo'linmaga topshiradi. "Anderrayting" atamasining ma'nolaridan biri qarz oluvchining ham jismoniy, ham yuridik shaxsning to'lov qobiliyatini baholash tartibidir. Ko'pincha anderrayterlar tranzaksiya bo'yicha "tavakkal qiluvchilar" sifatida harakat qilishadi.

Anderrayting tizimi bankning ichki tizimi hisoblanadi, chunki anderrayterlar bank xodimlarining umumiy qoidalariga, shu jumladan bank sirini saqlash qoidalariga bankning barcha vakillari bilan teng ravishda amal qiladilar.

Dastlab, kredit arizasi kredit bo'yicha mutaxassisning tahlilidan o'tadi, u uning xulosasida bitim bo'yicha barcha ma'lumotlarni aks ettiradi.

Banklar ko'pincha kredit berish rejasini bajarishga intilishadi, shuning uchun ham yuqori riskli operatsiyalar o'tkazib yuboriladi, ular keyinchalik asta-sekin muddati o'tgan qarzlarga aylanadi.

To'lov qobiliyatini baholash kredit olish uchun murojaat qilgan har bir kishi uchun muhim rol o'ynaydi. Shu munosabat bilan, qarz oluvchi unga qo'yiladigan talablar haqida oldindan tasavvurga ega bo'lishi kerak, ya'ni ko'pchilik banklar quyidagi parametrlarni baholaydilar: kredit tarixi, kamida bir yillik biznes tajribasi, ijobiy moliyaviy oqimlar, qarzni to'lash uchun mablag'larning etarliligi, kredit ta'minoti (likvidli garov) va boshqalar.

Aynan navbatdagi kreditni berishda bitimni ko'rib chiqish bosqichida to'lash bilan bog'liq mumkin bo'lgan muammolarni aniqlash va shunga mos ravishda xavfni uning ahamiyati va og'irligi darajasiga qarab tartiblash kerak. Arizani ko'rib chiqishning dastlabki bosqichida kredit mutaxassisi bir fikrga ega bo'lishi kerak: mijoz bilan yanada ishlashga arziydi yoki kredit berishdan bosh tortadi.

Ko'pincha, tahlil natijalariga ko'ra, bank bozorda bir yildan kamroq vaqt davomida faoliyat yuritayotgan, muddati o'tgan kreditorlik qarziga ega bo'lgan, biznesi shaffof bo'lmagan korxonalarga, garov ta'minoti yo'qligiga jalb qilingan kompaniyalarga kredit berishni rad etadi.

Agar bitimni rad etishning aniq sabablari aniqlanmasa, u qo'shimcha ko'rib chiqiladi va ishlab chiqilgan bitim shaklida tahlil qilish uchun anderrayterga yuboriladi. Ikki tomonlama nazorat aynan shunday mutaxassis tahlilchilar tomonidan amalga oshiriladi.

Har bir bankda anderrayter qarz oluvchining to'lov qobiliyatini har xil usullarda tahlil qiladi, chunki har bir bankning o'ziga xos xususiyatlari va tasdiqlangan tahlil tizimi mavjud. Anderrayter ishining mohiyati bundan o'zgarmaydi: qarz oluvchiga kredit berish bilan bog'liq barcha mumkin bo'lgan xatarlarni chuqur tahlil qilish, risklarni o'z vaqtida aniqlashga imkon beradigan mezonlar ro'yxatini va ularni minimallashtirish bo'yicha tavsiyalarni berish, ya'ni

bitimning mustaqil ekspertizasi deb ataladigan narsa o'tkaziladi.

Haqiqiy xavfni baholash uchun anderrayting bo'linmasi boshqa bo'linmalardan mustaqil ravishda o'z ierarxiyasiga ega bo'lib, anderrayting bo'limining bevosita boshqaruvi hech qanday tarzda boshqa kredit bo'linmalari rahbarlari bilan bir-biriga mos kelmaydi (bo'ysunmaydi).

Kredit xodimlari (biznes) va anderrayting xizmati xodimlarini rag'batlantirish va mukofotlash (KPI) tizimi ham farqlanadi. Kredit bo'yicha mutaxassisning ish sifati to'g'ridan-to'g'ri qabul qilingan bitimlar soniga bog'liq bo'lib, anderraytingning ishi ko'rib chiqilgan arizalar soniga qarab ko'rib chiqiladi - riskni baholashda qanday xulosa chiqarilganligidan qat'i nazar anderrayting xizmati vakillarini demotivatsiya qilish tizimi mavjud.

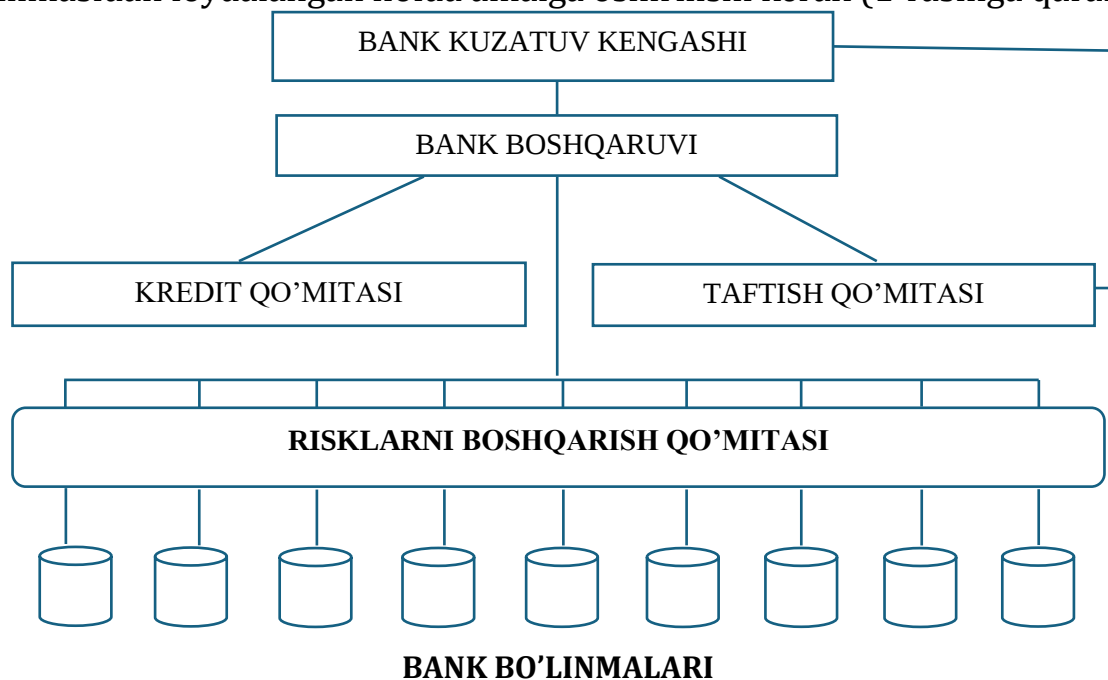
Shunday qilib, kredit inspektorlari har qanday yo'l bilan bitimni tasdiqlashga harakat qiladilar va anderrayterlar risklar darajasini kamaytirishga harakat qilishadi, ba'zan esa bank xavfsizligi haqida ham o'ylashadi.

Biz kredit xodimlari va anderrayterlar o'rtasida manfaatlar to'qnashuvini ko'ramiz. Birinchidan, har qanday holatda ham, kredit berish rejasini bajarishga intilsa, ikkinchidan, ko'pgina arizalarni rad etishga harakat qiladi.

Yaqin kelajakda zamonaviy risklarni boshqarish tub o'zgarishlarga duch keladi, chunki u turli sharoitlarda ishlaydi va eski usullar endi qo'llanilmaydi, shuning uchun endi ko'plab banklar o'z ishlarini tahlil qilishlari va o'z faoliyatini tuzatishlari kerak.

Kredit tavakkalchiligini nazorat qilish tizimini takomillashtirish yo'llari bank ishida kredit risklarini boshqarish tizimini tashkil etish modelini ishlab chiqishni o'z ichiga olishi mumkin.

Bank faoliyatida kredit risklarini boshqarish tizimini tashkil etish modelini ishlab chiqish modullik tamoyiliga asoslangan bank bo'linmalarini tashkil etish tuzilmasidan foydalangan holda amalga oshirilishi kerak (1-rasmga qarang).



1-rasm. Bank bo'linmalarini tashkil etishning asosiy tuzilmasi:

Modullar soni bank tashkiliy tuzilmasining asosiy elementlariga mos keladi. Bank bo'linmalarining o'zaro hamkorligi bank risklarini boshqarishga bevosita ta'sir qiladi. Ularning o'zaro hamkorligi samaradorligini oshirish uchun bank tuzilmasida maqsadlarni muvofiqlashtirish, bank faoliyati darajasini, shu jumladan kredit risklarini boshqarish va nazorat qilish uchun tashkiliy sxemada "avtobus" sifatida tasvirlangan Risklarni boshqarish bo'yicha ixtisoslashtirilgan qo'mitani joriy etish maqsadga muvofiqdir. Xatarlarni boshqarish qo'mitasining o'zi hisobdor bo'lishi va bevosita Bank Boshqaruviga bo'ysunishi kerak.

Xatarlarni boshqarish qo'mitasining tashkiliy sxemada belgilangan joylashuvi bankning tashkiliy tuzilmasi uchun quyidagi asosiy afzalliklarni beradi:

- maksimal avtomatlashtirishdan foydalanishni sezilarli darajada soddalashtiradigan kredit risklarini boshqarish jarayonini yuqori darajada rasmiylashtirishga erishish;

- xavf-xatarli operatsiyalarni kompleks tahlil qilish uchun olingan ma'lumotlarning o'z vaqtida va samaradorligi, bu xavf darajasini aniqlashni sezilarli darajada osonlashtiradi;

- markazlashtirilgan va markazlashmagan kredit boshqaruvining kombinatsiyasi xavflari.

Shunday qilib, Risklarni boshqarish qo'mitasi bank boshqaruvi jarayonlariga adekvat va o'z vaqtida ta'sir ko'rsatish va bank risklarini boshqarish ustidan nazoratni kuchaytirish imkoniyatiga ega.

Risklarni boshqarishning yaxlit tizimini joriy qilish uchun tijorat bankining strategiyasi, boshqaruv jarayonlari, kadrlar, texnologiya va intellektual salohiyatini birlashtirish zarur. Bunday tizimni joriy etishdan maqsad risklar va potentsial imkoniyatlarning o'zaro bog'liqligidan yanada samarali foydalanish va kredit risklarini boshqarish funksiyasini tijorat banki uchun raqobatdosh ustunlik manbaiga aylantirishdan iborat.

Kreditni boshqarishning yaxlit tizimini yaratish konsepsiyasining asosiy xavflar quyidagi tushunchalardir:

- kredit risklarini boshqarishning integratsiyalashgan tizimi bank faoliyatini boshqarishning asosi bo'lib, bu uzoq o'tish davrini talab qilmaydi, lekin bank xodimlarining professional darajasini sezilarli darajada oshirishni talab qiladi;

- kredit risklarini boshqarishning yaxlit tizimi tijorat banki qiymatining real o'sishini ta'minlashi kerak.

Taklif etilayotgan kontsepsiyani amalga oshirish muayyan muammolarni hal qilish talab qilinadi:

❖ **Raqobat ustunliklarini yaratish:** kredit risklarini boshqarishni rejalashtirish va strategik boshqaruvga integratsiyalash, xavflarni yanada qat'iy baholash jarayonini qo'llash, kapital va resurslarni taqsimlash jarayonini optimallashtirish, tavakkalchiliklarning bank faoliyatining asosiy yo'nalishlari bilan o'zaro bog'liqligi, raqobatchilar uchun qabul qilib bo'lmaydigan xatarlarni ongli ravishda qabul qilish.

❖ **Xatarlarni boshqarish xarajatlarini optimallashtirish:** tranzaksiya risklarini adekvat baholash, murakkab transfer qarorlari va risklarni qabul qilish, xavflarni boshqarish tuzilmasini soddalashtirish.

❖ **Bank biznesining samaradorligini oshirish:** biznesning belgilangan maqsadlariga xos bo'lgan risklarni prognozlash va aniqlash, turli strategiyalar ta'sirini miqdoriy o'lchash, ko'proq ishlab chiqarish, foyda va kapitalga ta'sir qiluvchi risklarni chuqur tushunish, rag'batlantirish ichki va tashqi manfaatdor tomonlar uchun xatarlarning shaffofligi, davom etayotgan tavakkalchilikni baholash jarayonidan kelib chiqadigan ishonch.

Kredit risklarini boshqarish tizimini amaliyotga joriy etish tijorat bankini hisobga olgan holda tizimli yondashuv orqali amalga oshirilishi lozim. Taklif etilgan tavsiyalar va texnikalarni qo'llash anderrayting xizmatlari faoliyatini takomillashtirish orqali tijorat banki Boshqaruviga bank ishining sifat jihatidan yangi darajasiga chiqishiga yordam beradi.

INFRATUZILMA LOYIHALARINI MOLİYALASHTIRISHNI TAKOMILLASHTIRISH: MUAMMOLAR VA YECHIMLAR

Yarbazarov Shavkat Butayevich

*Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
mustaqil izlanuvchi*

Infratuzilma loyihalari iqtisodiyotning asosiy tayanchlaridan biri bo'lib, u davlat va xususiy sektorlarning barqaror rivojlanishiga katta hissa qo'shadi. Transport, energetika, suv ta'minoti, telekommunikatsiya kabi sohalarida infratuzilmaning rivojlanishi aholi turmush darajasini oshirish, korxonalar faoliyatini yaxshilash va mintaqaviy iqtisodiy integratsiyani rag'batlantirish uchun muhim ahamiyatga ega. Biroq, infratuzilma loyihalarini moliyalashtirish ko'pincha katta moliyaviy resurslar va uzoq muddatli investitsiyalarni talab qiladi, bu esa davlat byudjeti va xususiy investorlar uchun jiddiy muammolarni keltirib chiqaradi. Ushbu tezisda infratuzilma loyihalarini moliyalashtirishni takomillashtirishning zamonaviy usullari, muammolari va ularni hal qilish yo'llari ko'rib chiqiladi.

Infratuzilma loyihalarini moliyalashtirishning ahamiyati

Infratuzilma loyihalari iqtisodiyotning barcha sohalariga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Yaxshi rivojlangan infratuzilma transport xarajatlarini kamaytiradi, energiya samaradorligini oshiradi, aholining sog'liqni saqlash va ta'lim imkoniyatlarini yaxshilaydi. Shuningdek, infratuzilma loyihalari yangi ish o'rinlarini yaratadi va xorijiy investitsiyalarni jalb qilishga yordam beradi. Biroq, bu loyihalarni moliyalashtirish uchun katta miqdordagi resurslar talab qilinadi, bu esa davlat va xususiy sektor o'rtasida samarali hamkorlikni talab qiladi.

Infratuzilma loyihalarini moliyalashtirishning zamonaviy usullari

Infratuzilma loyihalarini moliyalashtirishning quyidagi usullari mavjud: